

Бердянський державний педагогічний університет
Факультет дошкільної, спеціальної та соціальної освіти
Кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Пояснювальна записка

до дипломного проекту (роботи)

магістр

(освітній ступінь)

на тему

**“ПРОТИДІЯ КІБЕР РИЗИКАМ ЯК НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
БЕЗПЕЧНОГО І ЗДОРОВОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА”**

Виконала: здобувач вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
II курсу, групи М22СР
Галузь знань 23 Соціальна робота
спеціальності 231 “Соціальна робота”
Освітньо-професійна програма:
«Соціальна педагогіка»

Валентина САЛІХОВА

Керівник: к.пед.н., доцент **Петровська К.В.**

Рецензент: к.пед.н., доц. **Попова А.С.**

2022 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО І ЗДОРОВОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	8
1.1. Проблема формування безпечної поведінки підлітків в кібер-просторі.....	8
1.2. Міжнародний та вітчизняний досвід формування у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі.....	17
1.3. Соціально-педагогічна робота з протидії кіберризикам	24
Висновки до першого розділу	28
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПРОТИДІЇ КІБЕРРИЗИКАМ	31
2.1. Дослідження стану сформованості у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі	31
2.2. Експериментальна перевірка соціально-педагогічних умов протидії кіберризикам	45
2.3. Аналіз результатів експериментальної роботи та перспективи подальшого розвитку досліджуваної проблеми.....	48
Висновки до другого розділу	51
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	55
ДОДАТКИ	60

ВСТУП

Сьогодення характеризується розвитком нових інформаційно-комунікаційних технологій, що обумовлює трансформацію соціальної реальності та призводить до змін у суспільстві. Особливого значення в інтенсивному накопиченні інформації та її активному поширенні набуває Інтернет-мережа та кібер-простір, які стали одним із провідних засобів соціалізації підлітків у сучасних соціокультурних умовах. Нові інформаційні технології збільшують можливості підлітків у пошуку навчальної інформації, культурного самовдосконалення, ознайомлення з традиціями різних країн, спілкування, обговорення своїх проблем тощо. Кібер-простір стає для підлітків тим соціалізаційним простором, у якому вони задовольняють потреби самостійності, самоствердження, розширення соціальних контактів. Разом з багатьма перевагами цей простір містить значну кількість ризиків, з якими стикаються підлітки під час своєї діяльності у віртуальному просторі. Вони є однією з мало захищених цільових груп користувачів Інтернет-мережі та прихильників кібер-простору, оскільки у підлітків не повною мірою сформоване вміння добирати, всебічно аналізувати та порівнювати інформацію.

У зв'язку з високими темпами розвитку інформаційних технологій надзвичайно гостро постала проблема захисту дітей та молоді від негативної інформації, яка становить загрозу їхньому фізичному й інтелектуальному розвитку та морально-психологічному стану. Формування безпечної поведінки особистості в інформаційному суспільстві є однією зі складових соціальної політики держави, про що свідчать Закони України: “Про Національну програму інформатизації” (1998 р., зі змінами 2021р.), “Концепцію Національної програми інформатизації” (1998р., зі змінами 2022р.), “Концепція впровадження медіаосвіти в Україні” (2016р.), “Про охорону дитинства” (2001р., зі змінами 2019р.), “Про захист суспільної моралі” (2003р., зі змінами 2022р.), “Про основи регулювання Інтернету” (2011р.). У них наголошується на необхідності

формування правових та організаційних умов розвитку інформатизації, створення вільного доступу до інформаційного середовища, користування та обміну інформацією, захисту суспільства від кіберзлочинності та розповсюдження продукції, що негативно впливає на користувачів, формування у них навичок безпечної поведінки в Інтернет-мережі.

З метою реалізації та додержання вимог чинного законодавства у сфері захисту інформаційного простору України від продукції і видовищних заходів, що містять елементи насильства, жорстокості, порнографії та іншу негативну інформацію, створено Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі. Спеціалістами Національної комісії проводиться систематична робота щодо виявлення негативної інформації, в тому числі, розповсюдження її за допомогою мобільних телефонів та всесвітньої мережі Інтернет.

Дослідження проблеми безпеки особистості в Інтернет-мережі є науково актуальною в умовах сьогодення. У філософській, педагогічній, психологічній та соціологічній літературі Інтернет-мережа розглядається як соціальне явище (С. Михайлов), фактор формування інформаційного суспільства (О. Путилова), субкультура віртуального простору (І. Смірнова), засіб масової комунікації (О. Шеремет), спосіб організації діяльності молоді (Л. Жук). У науковому дискурсі різні аспекти безпечної та ризикованої поведінки підлітків висвітлено у працях Т. Алексеєнко, Р. Васильєвої, С. Гвозд'ї, О. Жабокрицької, Л. Карнаух, В. Купецькової, В. Латчука, Н. Лизь, Ю. Науменка, А. Попкова, Л. Сидорчук, Л. Сорокіної, Є. Чернишової та ін. У наукових доробках вітчизняних та зарубіжних науковців розглядаються питання поведінки та діяльності підлітків в умовах Інтернет-спільнот (І. Василенко, В. Кулакова, І. Остапенко, В. Фатурова та ін.); психологічних особливостей Інтернетзалежних підлітків (Т. Наумова, В. Посохова); впливу Інтернет-середовища на індивідуально-психологічні якості користувачів (І. Романов) та формування їхньої поведінки (Р. Івакін, А. Жичкіна, Д. Матвієнко, М. Раянов, І. Шевченко); профілактики адиктивної поведінки підлітків в Інтернет-мережі (Т. Вакулич, Н. Сергєєва); формування

комунікаційної, інформаційної та медіа культури у підлітків (О. Горошко, С. Коноплицький, О. Кущенко, Л. Найдьонова, О. Пігузов, А. Чистяков та ін.).

Водночас аналіз джерельної бази наукових досліджень дозволив зробити висновок, що питання формування у підлітків безпечної поведінки в кіберпросторі не було предметом окремого наукового дослідження. Актуальність та доцільність дослідження означеного питання потребує вирішення виявлених суперечностей між:

- розвитком інформаційного суспільства та регламентацією діяльності користувачів Інтернет-мережі;

- зростанням кількості підлітків-користувачів Інтернет-мережі та низьким рівнем поінформованості про ризики та правила безпечної поведінки в кіберпросторі просторі;

- потребою підвищення готовності батьків та фахівців освітньої сфери до формування у підлітків навичок безпечної поведінки в кіберпросторі та відсутністю необхідного змістовно-методичного забезпечення їх підготовки.

Аналіз наукових доробок, нові вимоги до діяльності підлітків в інформаційному просторі та наявність певних суперечностей засвідчують, що проблема формування у підлітків безпечної поведінки в кіберпросторі не стала предметом спеціального дослідження у соціальній педагогіці та соціальній роботі. Зазначені суперечності визначають актуальність магістерського дослідження та дозволяють сформулювати його тему: **“Протидія кіберризикам як напрям забезпечення безпечного і здорового освітнього середовища”**.

Об’єкт дослідження – процес формування безпечної поведінки підлітків.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови протидії кіберризикам у закладах освіти.

Мета дослідження – визначити, теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні умови протидії кіберризикам у закладах освіти та експериментально перевірити їх ефективність.

Відповідно до проблеми, об'єкта, предмета і мети дослідження вирішувалися такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми формування безпечної поведінки підлітків в кібер-просторі як соціально-педагогічної проблеми.

2. Проаналізувати міжнародний та вітчизняний досвід формування у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі.

3. Обґрунтувати критерії, показники, рівні сформованості у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі.

4. Теоретично обґрунтувати соціально-педагогічні умови протидії кіберризикам у закладах освіти та здійснити їх експериментальну перевірку.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс різноманітних **методів дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної, соціально-педагогічної літератури, синтез, систематизація, абстрагування з метою обґрунтування та уточнення базових понять дослідження, визначення факторів впливу Інтернет-мережі на поведінку підлітків, виокремлення соціально-педагогічних умов формування у підлітків безпечної поведінки в кіберпросторі, обґрунтування критеріїв, показників та рівнів сформованості у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі; порівняння та узагальнення міжнародного та вітчизняного досвіду формування у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі; класифікація з метою визначення моделей поведінки підлітків в кібер-просторі;

– *емпіричні*: контент-аналіз документів – для вивчення змісту та форм соціально-педагогічної роботи у закладах освіти з формування у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі; спостереження, опитування підлітків, їхніх батьків та педагогічних працівників – для визначення ставлення до діяльності підлітків в Інтернет-мережі та рівнів сформованості у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) – для перевірки

ефективності соціально-педагогічних умов протидії кіберризикам у закладах освіти;

– *статистичні*: методи математичної статистики для опрацювання результатів експериментальної роботи.

Структура магістерської роботи: Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 89 сторінок, із них основного тексту – 54 сторінок.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі запропоновано шляхи розв'язання проблеми формування у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі, що знайшло своє відображення у її теоретико-методичному обґрунтуванні та впровадженні соціально-педагогічних умов протидії кіберризикам. Результати теоретичного та експериментального дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, що є підставою для таких висновків:

1. Здійснено теоретико-методичний аналіз наукових праць, які дотичні до наукової проблеми. На підставі аналізу наукових досліджень та філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної, соціально-педагогічної літератури виокремлено види діяльності підлітків в кібер-просторі: пошукова, пізнавальна, комунікативна, ігрова, дозвіллева, комерційна діяльність, спрямована на самовдосконалення, задоволення своїх освітніх, пізнавальних, гедоністичних, культурологічних та сексуальних потреб.

Констатовано ризики в кібер просторі: велика кількість спаму, неправдивої та недостовірної інформації; залучення через спілкування в Інтернет-мережі до асоціальних організацій; використання персональних даних користувачів Інтернет-мережі; відвідування сайтів агресивної та аутоагресивної спрямованості; залучення до он-лайн порноіндустрії; розповсюдження фото та відео-файлів із зображенням порнографії та насильства; неможливість видалення персональної інформації зі сторінок соціальних мереж, сайтів для знайомств та сайтів з «дорослим контентом»; спілкування та зустріч з віртуальними друзями, які в реальному житті є особами з асоціальною поведінкою.

Визначено, що безпечна поведінка підлітків в кібер-просторі – засіб самореалізації та сукупність дій підлітків в Інтернет-мережі, що характеризуються знаннями підлітків про ризики та правила поведінки в кібер-просторі, вміннями оптимально реагувати у ризикованих ситуаціях, контролювати емоції, відповідально ставитися до власної діяльності.

2. Проаналізовано міжнародний та вітчизняний досвід формування у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі. Встановлено, що у міжнародній практиці формування безпечної поведінки підлітків в кібер-просторі переважно здійснюється шляхом координації роботи веб-сайтів та їх змістового наповнення, створення єдиної мережі «гарячих ліній», боротьби з незаконним контентом та спамом, інформування користувачів про особливості діяльності та ризики в Інтернет-мережі, надання допомоги підліткам та батькам у випадках потрапляння у ризики в кібер-просторі. Доведено, що наразі в Україні не проводиться системна профілактична робота з підлітками з попередження ризиків в кібер-просторі.

3. Обґрунтовано критерії сформованості у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі та їх показники: когнітивний (обізнаність про види діяльності та ризики, знання правил безпечної поведінки в кібер-просторі); операційний (уміння визначати ризиковані ситуації в кібер-просторі, протистояти тиску з боку віртуальних співрозмовників, визначати мету та регламентувати час діяльності в кібер-просторі); емоційно-мотиваційний (усвідомлення власної відповідальності за формування та дотримання правил безпечної поведінки в кібер-просторі, вибір моделі безпечної поведінки підлітків в кібер-просторі, регуляція емоцій під час діяльності в кібер-просторі). На основі означених критеріїв та показників охарактеризовано рівні (низький, середній, високий) сформованості у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі.

4. Обґрунтовано, що соціально-педагогічні умови протидії кіберризикам – це сукупність певних обставин та ресурсів, що створюються у процесі соціально-педагогічної діяльності та забезпечують засвоєння підлітками моделі безпечної поведінки в кібер-просторі через усвідомлення ризиків, необхідності дотримання правил безпечної поведінки та формування критичного ставлення до діяльності в кібер-просторі.

Визначено та охарактеризовано соціально-педагогічні умови протидії кіберризикам: визначення форм соціально-педагогічної роботи з підлітками, розробка та проведення тренінгових занять, індивідуальних форм роботи;

забезпечення активної участі підлітків у формуванні безпечної поведінки в кібер-просторі.

Здійснено експериментальну перевірку соціально-педагогічних умов протидії кіберризикам у закладах освіти. За результатами експерименту відзначено наявність істотної відмінності між контрольною та експериментальною групами. Результати контрольного зрізу в експериментальній групі свідчать про значну динаміку у критеріях (когнітивному, операційному та емоційно-мотиваційному) та показниках сформованості у підлітків безпечної поведінки в кібер-просторі. У контрольній групі кількість підлітків на кожному рівні сформованості залишилася майже незмінною.

Узагальнюючи результати магістерської роботи, ми дійшли висновку, що виконане дослідження в цілому реалізувало свою мету. Отже, методологія дослідження є правильною, завдання вирішено, мету досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпечне користування сучасними інформаційними комунікативними технологіями : метод. рек. ; за ред. А. П. Шептенко. Черкаси : «Escape», 2012. 96 с.
2. Безпечний Інтернет : пам'ятка для батьків / [авт. тексту М. Верисельська]. К. : Вища освіта, 2012. 75 с.
3. Борсукова Т. М. Інтернет як фактор соціалізації особистості / Т. М. Борсукова // Соціальна робота : теорія та практика. 2011. № 13. С. 19 – 24.
4. Бугайова Н. М. Віртуальні романтичні стосунки в Інтернеті / Н. М. Бугайова // Актуальні проблеми психології. 2008. Вип. 5. С. 15 – 17.
5. Вакулич І. М. Психологічні особливості поведінки підлітків у мережі Інтернет / І. М. Вакулич // Психологічні перспективи. 2012. Вип. 15. – С. 15 – 17.
6. Веретенко В. Г. Детермінанти формування безпечної діяльності молоді в Інтернет-мережі / В. Г. Веретенко // Соціальна педагогіка в Україні : теорія та практика. 2012. № 7. С. 11 – 15.
7. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всесвітній мережі : [Електронний ресурс]: навч.-метод. посіб. / А. Б. Кочарян, Н. І. Гущина. К. : Вища школа, 2011. 111 с. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/newstmp/2011/18_02/3/4press.pdf
8. Вознесенська О. Л. Медіа творчість як складова сімейної медіа освіти : використання ресурсів арт-терапії : [Електронний ресурс] http://conf-hano.at.ua/news/voznesevska_o_sidorkina_m_mediatvorchist_jak_skladova_simejnoji_mediaosviti_vikoristannja_resursiv_art_terapiji/2013-10-23-277
9. Вознесенська О. Л. Сімейна медіа освіта в системі позашкільної освіти // О. Л. Вознесенська, М. Ю. Сидоркіна / Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова : [зб. наук. праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Серія 5, «Педагогічні науки : реалії та перспективи». Вип. 26. С. 35 – 40.

10. Діти в Інтернеті : як навчити безпеці у віртуальному світі : посіб. для батьків / [І. В. Литовченко, С. Д. Максименко, С. І. Болтівець та ін.]. К. : Ін-т психології ім. С. Г. Костюка Національної Академії педагогічних наук України, 2010. 49 с.
11. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII
12. Іванов В. Ф. Основні теорії масової комунікації і журналістики : Навчальний посібник. К. : Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.
13. Капканова О. Вплив медіа середовища на формування дитини // Психолог. Шкільний світ. 2012. №7. С. 28 – 30.
14. Квіт С. Масова комунікація. К.: «Києво-Могилянська академія», 2008. 208 с.
15. Кібербулінг або агресія в Інтернеті : способи розпізнання і захист дитини / [авт. тексту М. Клос]. К. : Грані-Т, 2011. 61 с.
16. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні : [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.kiev.ua/material/koncepciya-vprovadzheniya-mediaosviti-v-ukrayini>
17. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: моногр. / Д. В. Дубов. К. : НІСД, 2014. 328 с.
18. Кравцова М. О. Запобігання кіберзлочинності в Україні: монографія / М. О. Кравцова, О. М. Литвинов / [За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова]. Харків : Панов, 2016. 324 с.
19. Куницький О. П. Деякі аспекти негативного впливу Інтернету та інших інформаційних систем на психологічне здоров'я людини / О. П. Куницький // Актуальні проблеми соціальної роботи. 2012. № 15. С. 25 – 29.
20. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід : [навч.-метод. посібник / під ред. Л. А. Найдьонової, О. Т. Боришпольця]. К. : Міленіум, 2009. 440 с.
21. Медіа освіта та медіаграмоність : підручник / [ред. упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; за наук. ред. В. В. Різуна]. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.
22. Мироненко Г. В. Медіа залежність, або Коли метафора витісняє реальність. Психологічні ризики перебування підлітків у віртуальних соціальних мережах //

Управління освітою: часопис для керівників освітньої галузі. К., 2011. № 18 (270). С. 14 – 16.

23. Мироненко Г. В. Мотиваційно-темпоральна модель формування медіа залежності // Психологічні перспективи. Спеціальний випуск. Проблеми кіберагресії. 2012. Том 1. С. 168 – 176.

24. Мироненко Г. В. Типологія темпоральних стилів взаємодії особистості з медіа реальністю // Наукові студії із соціальної та політичної психології. К. : Міленіум, 2011. Вип. 35 (38). С. 244 – 257.

25. Навчання дітей безпеці в Інтернеті : Європейський контекст : електронні ресурси в науці та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. «Крим-2012») [Електронний ресурс] / К. М. Поліщук, А. О. Соколова, Л. Ю. Чернета // Освітні перспективи. 2012. № 4. С. 35. Режим доступу: osvita.mediasapiens.ua/mat.

26. Оржеховська В. Про безпеку дітей у всесвітній мережі Інтернет // Рідна школа : наук.-пед. журн. 2011. №6. С. 43 – 45.

27. Петровська К., Саліхова В. Протидія кібербулінгу як напрям забезпечення безпечного і здорового освітнього середовища / Збірник тез наукових доповідей студентів Бердянського державного педагогічного університету на Днях науки 10 листопада 2022року. Том 1. Суспільні науки. Бердянськ: БДПУ, 2022. 340с. / С.127-128.

28. Петрунько О. В. Деконсолідувальні ефекти медіасоціалізації // Педагогічний процес: теорія і практика. К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. № 3 – 4. С. 54 – 59.

29. Петрунько О. В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіасередовищі : монографія. 2-ге вид. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф»», 2011. 480 с.

30. Петрунько О. В. Інформаційна культура як чинник психологічної і національної безпеки медіасупільства // Теоретичні і прикладні проблеми психології. Северодонецьк : Вид-во Східноукраїнського нац. ун-ту імені Володимира Даля, 2014. №3. С. 253 – 259.

31. Петрунько О. В. Соціалізація дитини в агресивному медіасередовищі: дис. на здоб. наук. ступеня доктора психол. наук. : 19.00.05. К., 2010. 470 с.

32. Пилипчук А. Електронні знайомства : записки потерпілих // Internetua : журнал для офісу. 2007. № 7. С. 5 – 9.
33. Пожидаєва О. В. Сутність та види консультування в соціальнопедагогічній діяльності // Вісник Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2012. № 1 (17). С. 22 – 24.
34. Розвиток ментальної моделі світу засобами середовища Інтернет в ранній юності [Електронний ресурс] / І. В. Кузнецова // Психологічні перспективи. 2010. № 11. С. 17-19. Режим доступу: www.psy-science.com.ua/department/texty/kuznecovaN.doc.
35. Самчук О. Інтернет та проблеми захисту інформації // Психологічний журнал. 2011. № 11. С. 5 – 9.
36. Слітко М. Детермінанти формування безпечної діяльності молоді в Інтернет-мережі // Соціальна теорія в Україні : теорія та практика. 2012. № 12. С. 17 – 21.
37. Снітко М. А. Формування безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі : метод. посіб. К. : ОБНОВА, 2011. 96 с.
38. Снітко М. А. Безпечна поведінка в Інтернеті / Сходинки: просвітницькопрофілактична програма тренінгових занять для вихованців інтернатних закладів : навч.-метод. посіб. / за ред. Т. В. Журавель, Т. Л. Лях ; авт.-кол. : О. Л. Брусенко, Т. В. Журавель, М. А. Снітко та ін. К. : Видавничий дім «Калита», 2012. С. 191–210.
39. Сорочинська В. Вплив засобів масової комунікації на формування соціокультурних пріоритетів учнівської молоді // Українська мова та література. 2011. № 29. С. 5 – 10.
40. Титаренко Т. М. Гендерні практики життєконструювання у сучасному інформаційному просторі // Наукові студії із соціальної та політичної психології. К. : Міленіум, 2013. Вип. 33 (36). С. 31 – 39.
41. Томчук Б. П. Деякі аспекти негативного впливу Інтернету та інших інформаційних систем на психологічне здоров'я людини // Психологічні перспективи. 2012. Вип. 19. С. 25 – 30.
42. Фесенко А. О. Вплив комп'ютера на дітей та підлітків, та пов'язані з ним конфлікти // Психолог. 2008. № 14. С. 12 – 16.

43. Фролов П. Д. Технології та методики прогнозування наслідків інформаційного впливу на політичні настанови старшокласників. К. : Міленіум, 2008. 96 с.
44. Хоменок О. С. Загальні тенденції в сфері нових медіа. Інтернет // Медіаосвіта та медіаграмотність. Підручник : [під ред. упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк ; за наук. вед. В. В. Різуна]. Київ : Центр вільної преси, 2012. С. 222 – 236.
45. Хомин О. Діти в соціальних мережах – як їм допомогти не заплутатися // Психолог. Шкіл. Світ. 2012. №22. С. 49 – 52.
46. Череповська Н. І. Медіа-освіта в сучасній школі // Соціальний педагог. 2009. № 6 (30). С. 15 – 26.
47. Шишко Н. С. Цілі користуванні Інтернетом старшокласників з різним рівнем психологічного благополуччя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологія. 2015. Вип. 5. С. 144 – 150.
48. Янович О. О. Особливості міжособистісного спілкування в мережі Інтернет // Вісник ЧНПУ. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 121 (2). С. 218 – 221.